

תיקון קינות לשואה

(תנונה למאמרו של הרב ישראל רוזן - 'צהרי ז')

הקדמה

הרב רוזן במאמרו ביצירה ז' תיאר את השתלשלות מאמציו עם הרב מ"מ כשר ז"ל בעניין תיקון קינות לשואה, ומיצר על שלא עלתה בידם. הצעות כאלו עולות מעת לעת, והתגובות להן בדרך כלל מתייחסות לסמכות חכמים היום לתקן תקנות, הן מפאת גדלותם בתורה והן מחמת המצב כיום שאין סמכות רבנית ברורה שמקובלת על כל הציבור. מעבר לכך, ישנם הטוענים שמחברי קינות כאלו אינם יכולים להיות משוררים, מוכשרים ככל שיהיו, אלא בעלי ירוח הקודש'י במובן מסוים.

בדבריו של הרב רוזן ניכרת אי נחת מתגובות אלו, על אף שאין במאמרו כל טיעון שמנמק את אי הנחת הזו, כמו שגם כמעט ואין התייחסויות ישירות לעצם הטוענים בעד ונגד. למרות זאת, מכיון שזוהי אי-נחת רווחת, לעני"ד חשוב לברר אותה.

א. תקנות חדשות

הרב רוזן הביא מספר תקדימים ידועים לתקנות כאלו. יש לציין שלפחות אלו שמן העת החדשה, רובם ככולם, אינם מצויים בספר הקינות אשר בידינו. גם מועדי האבל והצום, מהם שתוקנו על ידי גדולי הפוסקים (כמו הש"ך והטי"ז לגבי כ' בסיון) בטלו מן העולם (פרט לכמה קהילות פרטיות). אנו יכולים ללמוד מן ההיסטוריה שסוג התקנות הללו לא פשטו בכלל ישראל, וברובן גם לא נועדו מעיקרן לכלל ישראל, אלא לקהילה או קהילות מסויימות.

בנוסף לכך, מסתבר שרוב ככל גדולי דורנו מתנגדים לתיקון קינות על השואה, ואולי גם לתקנות חדשות בכלל; עובדה שגם היא אומרת 'דרשני'. הדברים אמורים גם בגדולים שבעצמם חיברו קינות כעין אלו (דוגמת האדמו"ר מצאנז-קלויזנבורג, המובאת במאמר

הנ"ל. כמו כן ידוע לי שגם הרב וואזנר, בעל 'שבת הלוי', חיבר קינות כאלו, ועוד רבים וטובים).

דומני כי יסוד עיקרי להבנת העניין הוא בהבחנה בין שני מישורי התייחסות. יש להבחין בין קינות פרטיות על השואה, שבוודאי כל אחד רשאי, ואולי אף ראוי שיאמר, לבין תקנה כללית של אמירת קינות, בנוסח קבוע, שמחייבת את כלל הציבור. אף אחד לא מתנגד לאמירת קינות על השואה, בכל נוסח שהוא, וכאמור לעיל, רבים וגדולים אף חיברו קינות כאלו. על כן, כל הרוצה לומר קינות כאלו, יהיה זה יחיד או קהילה מסויימת, אין כל מניעה מכך שיעשה כן. גם הנוסח שיבחרו בו מסור בידם. ככל שהבנתי מגעת, הדיון שלגביו נחלקו הדעות הוא אך ורק ביחס לתקנה כללית, שתיכנס לכלל ישראל בנוסח קבוע.

ב. שני מישורים בתפילה

ההבחנה בין שני מישורי התייחסות הללו קיימת ביחס לתפילה בכלל, ולא דווקא לגבי הקינות. מאז תיקנו אנשי כנסת הגדולה את הנוסח הקבוע לתפילה, היא קיבלה צביון חדש. בנוסף לאפשרות שהתפילה מזמנת לשפוך שיח לפני הקב"ה, היא הפכה למצוה, שמהווה חובה ככל מצוה אחרת. כלומר, כעת ישנם שני רבדים לתפילה: קומה א' היא החובה לומר נוסח קבוע בזמנים קבועים, ולצאת ידי חובה, ככל מצוות שבתורה. קומה ב' היא האפשרות לשפוך שיח, בקשה או שבח, לפני הקב"ה, ולמעשה עצם חוויית העמידה לפניו. קומה א' יסודה בנוסח הקבוע שאנו חייבים לומר (ראה למשל ביאור הלכה ס"י קא, ד, ד"ה 'יכול'), בעוד שקומה ב' יכולה להתבצע גם באמצעות תוספות סובייקטיביות שיכול כל אחד להכניס במקומות שונים בתפילתו, ככל שליבו חפץ.

התפילה השלימה צריכה להיות מורכבת משני הרבדים. ואם תמצא לומר, זה מה שמונח בדבריו הידועים של הגר"ח מבריסק שהבחין בין סוגי הכוונות הללו בתפילה. על אף הרצון לחווייה של עמידה בפני הקב"ה בעת התפילה, יש טעם בתפילתו של אדם מישראל גם אינו זוכה לכך. הוא בהחלט מקיים את מצוות התפילה. ואכן רוב שלומי אמוני ישראל הולכים לבית הכנסת בשביל להתפלל 'בקומה הראשונה' דלעיל. זוהי מצוות תפילה. האפשרות לתפוס את התפילה כך, נעוצה באישיותם הרוחנית של מתקני התפילה, אנשי כנסת הגדולה. כפי שהאריך הגר"ח מוולוז'ין ב'נפש החיים' (שער ב). הוא מסביר שכל מילה בתפילה נשקלה בפלס רוח הקודש של אנשי כנסת הגדולה, ולאמירתה ישנו כוח לתקן תיקונים עילאין, יעו"ש היטב.

על כן, התפילה הקבועה אינה נמדדת במידת החווייה שהיא מעניקה למתפלל, אלא במשמעותן העמוקה של המילים, ובכוחן לפעול בעולמות עליונים. מובן שמטרה חשובה היא גם לנסות ולהכניס ממד של חווייה לתפילה, אולם זוהי קומה ב'.

ג. שני המישורים בקינות

גם לגבי הקינות מצאנו אצל כמה מרבתינו (ראה למשל שו"ת 'תשובה מאהבה' סי' א, ועוד רבים) התייחסויות לסגולותיהן של המילים, מעבר לחוויות שהן מעוררות במתפלל, התייחסויות שמבוססות גם הן על אישיותם של מחברי הקינות והכוונות שמשוקעות בהן. אם כן, נראה שגם קינות אינן נמדדות במידת האמנות שבחיבור הפיוט, אלא בתכנים וביכולתן לפעול בעולמות העליונים.

ידוע שהאר"י ז"ל לא היה אומר אלא את הקינות שחיבר הקליר, שחוברו על דרך חכמת האמת, וברור שהתייחסותו לקינות היתה כאל תפילות לכל דבר. רבותינו הראשונים היו מדייקים הלכות שונות, והבנות רוחניות, מתוך מילות הפיוטים (ראה למשל תוס' חגיגה יג, א ד"ה ורגלי, והדברים עתיקים).

אמנם נכון שיש בידינו קינות שחוברו גם בתקופת הראשונים (בעיקר בעת מסעי הצלב), אולם גם כלפי הראשונים קי"ל שאם הם כבני אדם אנו כחמורים. בכל אופן, מתקופת הראשונים, כאמור, על אף שחוברו קינות על ידי גדולי ישראל, לא נכנסה שום קינה לתוך הקאנון של הקינות הקבועות שנאמרות על ידי כלל הציבור בישראל.

עד כאן העובדות. דומני כי הפרשנות הפשוטה ביותר לכך היא שלא הרי חיבור קינה על מאורע מסויים, ותיקון אמירתה בקהילה כלשהי, כהרי חיבור קינה על אירוע כלל ישראלי, ותיקון חובה על אמירתה בכל קהילות ישראל. קינות שייכנסו לקאנון, צריכות להיתקן ברוח הקודש, ועל כן נראה שאין בדורנו מי שמוכן ליטול על עצמו את המשימה. ברצוני להדגיש שוב, שהיכולת לומר קינות שונות לכל יחיד או קהילה, קיימת ועומדת ואין מערער עליה (לפי מיטב הכרת).

אותה רוח הקודש עליה דיברתי, ועליה מדברים כל המתנגדים לתיקון קינות, אין פירושה סוג של נבואה. הדברים מבוארים היטב בחתם סופר (בדרשותיו לשבת 'שובה', ח"א דף כו), בהתייחסותו לחיבור תפילות:

...ואין ספק אצלי שאפילו המסדרים עצמן שהזמין להם הקב"ה סידור הלז, הם

בעצמם לא ירדו עד תוכן עומק כוונתו...

ישנו כאן סידור של התפילה, שהמסדר עצמו לא בהכרח מודע לכל עומק הכוונות שיוצאות תחת ידו. זהו כוחה, וגם הסייעתא דשמיא שניתנת לתקנה של תפילה לכלל הציבור, תפילה קאנונית. הסבר זה מעלה אפשרות תיאורטית לתיקון קינה כיום, אולם רק על ידי מי מגדולי הדור (וראה התייחסות הרב רוזן למחברי הקינות, להלן). תפילות יחיד יכולות, כמוכן, להתחבר על ידי כל יחיד לעצמו, וכנ"ל.

ד. תפילות חדשות

כיום, יש הנוטים להתייחס לאמירות 'מיסטיות' מן הסוג הנ"ל כדרשנות שמיועדת להמון

העם, ולא לחכמים כמונו שיודעים שאין בתפילות אלא מה שמונח בהן להדיא. רבים מאתנו, גם אם פורמלית הם מאמינים בקיומם של רבדי סוד מעבר להלכה שבידינו, אין הם נוהגים כך. בהתייחסות כזו אינני מבין כלל איך ניתן להסביר את מה שכתבו כמה פוסקים שיש עניין לשמור על מילותיה המדויקות של התפילה כפי שתוקנה, על אף שמבחינת ההלכה הפורמלית אין כל חובה כזו (ראה בביה"ל הנ"ל).

בגמרא (ברכות כח, ב) המתארת את תיקון ברכת המינים, מובא שרבן גמליאל שואל אם יש מי שיודע לתקן ברכת הצדוקים. ועי' בפנ"י (על אתר) ובחיד"א (בשו"ת חיים שאל ח"ב ס"י יא) ועוד, שמפרשים את הדברים לאור האמור לעיל.

דומני כי אם ניתן להציע הבחנה ברורה בין רפורמים וקונסרבטיבים, לבין אורתודוקסים, הרי היא נעוצה בנקודה זו. מי שבא לתקן (להוסיף או להוריד) חושב שהדברים הם 'בגובה העיניים', כלומר, שהוא מבין אותם ואת טעמיהם. מי שחושש לתקן, הרי זה מפני שהוא מבין שהדברים הם גבוה מעל גבוה, ולא כל ברייה יכולה לגעת בהם. להכניס משהו לסידור, או לקאנון של תפילות שמחייב את כלל ישראל, הרי זה דורש מידה של רוח הקודש. דומני כי זהו גם חלק מהרקע לפולמוס סביב התפילה לשלום המדינה של ש"י עגנון, ואכמ"ל.

על רקע זה של תיקונים להלכה, שעלה בצורה חזקה בדורות האחרונים, ברור מאליו החשש מפני הוספות מסוג זה לקאנון, אפילו אם יש מי שיוכל לחבר קינות ב'רוח הקודש' גם בדורנו. רבים רוצים 'לעדכן' את הסידור, ואף עושים כן. כפי שביארתי, אין כאן רק חשש בעלמא, אלא חוסר הבנה יסודי של מהותו של הסידור, הקאנון היהודי. באותה מידה יש להתנגד להכנסת תוספות 'מעודכנות' לחלק הקאנוני של ההגדה של פסח. וכמובן, תוספות פרטיות, כל אחד יכול להכניס כפי מיטב הבנתו.

על רקע זה תמוהה בעיניי התייחסותו של הרב רוזן, שמחפש נוסח 'תקני' שייכנס לכל הקהילות, ויאפשר לנו 'להתחבר' לקינות. לאור האמור לעיל, דומני כי יש כאן תרתי דסתרי: אפשרות 'להתחבר' היא עניינו של כל יחיד או קהילה, כלומר היא נוגעת בקומה השנייה. ואילו נוסח 'תקני' הרי הוא שייך לקומה הראשונה, הקאנונית, של התפילות והקינות. מי שמערבב את שני המישורים הללו, חושב שכל עניינה של התפילה הוא רק הקומה השנייה. מעמדה כזו, מיד מגיעים להחלפה או להוספה לתפילות (לולא בעיות פורמליות של סמכות, שאליהן כלל לא התייחסתי). מדוע לא להוסיף קטעים יפים של משוררים גם לתפילת העמידה (לפחות בסופה)? אני חייב להודות שלי אישית, כמו גם לרבים מחבריי, יש בעיה קשה של 'התחברות' גם אליה. אגב, גם כאן ישנם תקדימים. שמואל הקטן הוסיף את ברכת המינים (או הצדוקים), הרבה אחרי תקופת אנשי כנסת הגדולה, לאור בעיה שהתעוררה בזמנו.

ה. משמעותן של הקינות ודרכי בחירתן

אחת האינדיקציות לכך שהרב רוזן מתייחס לקינות רק במישור של הקומה השנייה, מצויה בהתייחסותו למחבריהן האפשריים של הקינות. נשמעת בדבריו יותר מאשר סתם אי-נחת, אולי אפילו מעין נזיפה, כאשר הוא מתייחס לכך שרבנים לא יסכימו להכניס קינות מפרי עטם של מחברים שאינם גדולי תורה, שלא לומר כאלו שאינם שומרי תורה ומצוות. בנקודה זו אני עומד נדהם ממה שקראתי שם (ואני תמה על כך שהעורך לא שילב אחת מהערותיו מתחת לקטע הני"ל). האם תלמיד חכם ואיש הלכה מובהק כרב רוזן היה חושב לשלב בתקנה קבועה שתחייב את כלל ישראל, שיר פרי עטו של אפיקורס להכעיס ולתיאבון כמו ביאליק, למשל; אדם ששנה ופירש (למעט כמה פרצי געגוע נוסטלגיים כמו 'המתמיד' וכו')? עד שמצליחים להסביר לי מדוע הוא ראוי לתואר 'תינוק שנשבה' (אם בכלל), ומותר לי שלא להורידו לבור, ואולי אף להעלותו, באים ורוצים להכניס מפרי עטו לתוך הקאנון המחייב של התפילות. אתמהה!

אינני רואה מדוע הרב רוזן לא ימליץ, למשל, גם לתקן חובה לראות סרטים רלוונטיים מהוליווד כל ט' באב. אין ספק שהם גורמים לחוויה חזקה יותר אצל הצופה, חזקה אפילו משיריו של ביאליק! כך גם לגבי עוד יצירות אמנות של כמה וכמה גויים, שלא ספק יצליחו להרטיט את נימי נפשנו, וישנן רבות כאלו. חבל להגביל את החיפוש לספרייה הלאומית שלנו, כמו שעשה הרב רוזן, שהעלה שלל דל בידו. ישנם מקומות עם מבחר גדול יותר של יצירות אמנות מרטיטות ואומנותיות שיכולות לתפוס מקום של כבוד במחזור הקינות המוצע על ידו.

בהערת שוליים במאמרו הרב רוזן מציין ביחס לקינותיו של הרב וייסמנדל שלדעתו הן 'אינן מתאימות', 'לא מרגשות', 'לא מרשימות', 'תוכן מעורפל ולא ברור', 'סגנון וחרוזות לקויים למדי' וכדו'. בקינות במחזור שלפנינו מצויות קינות רבות שעונות לכל הקריטריונים הללו (מעורפלות, לא מרשימות, לא מרגשות, וישנן כאלו שהן ללא חרוזים כלל). האם לדעת הרב רוזן כדאי להוציא אותן מהמחזור?!

עוד כתב הרב רוזן שאצ"ג ראוי גם הוא, שכן 'יש באישיותו ממד רליגיוזי'. במחילת כבודו של הרב רוזן, שוב נראה כאן חוסר רגישות מפתיע להבחנה בין שני המישורים הני"ל. מטרת הקינות אינה רק לרגש ולעורר, אם כי גם מטרה זו חשובה. כיום יש כבר גם לקינות תוקף קאנוני. אין כוונתי לבעיה פורמלית של סמכות, אלא לבעיה מהותית של כוחן ומשמעותן של המילים ('רוח הקודש' שבחיבורן). מעבר לכך, איזו יראת שמים תתווסף לנו בעקבות קריאת שיריו של ביאליק, למשל? האם העניין בקינות הוא רק לעורר צער ותו לא? האם אין כאן יותר מאשר טכס לאומי ככל גוי ואומה שאבלה על מתיה? אני חש שלפי גישה זו, המושג 'לאומי-דתי' מתחיל לקבל מפנה מסוכן (הרב רוזן מזכיר כמה פעמים במאמרו את ההבדל שצריך להיות בין הציונות הדתית לחרדיות בסוגיא זו).

ב"ה, שמבחן המעבר של 'מפתן השטיבל החסידי', כלשונו של הרב רוזן, מציל אותנו מתקנות כאלו. חבל מאד בעיניי שאנו עדיין זקוקים לעזרתו של השטיבל בדבר כה טריביאלי, אבל אם כך הוא, טוב שהוא קיים תמיד כסמן לימיננו. כמדומה שסוג השיקולים הזה, הוא עצמו מהווה תשובה שאין טובה ממנה לתמיהתו/תלונתו של הרב רוזן מדוע לא מתקנים קינות חדשות לשואה.

אם איני טועה, מבית מדרשו של הרב קוק למדנו שלכל תופעה היסטורית ישנה סיבה מהותית. אם רוב גדולי דורנו מתנגדים לתיקון קינות כחובה, משמע שיש דברים בגו. ההרגשה של חוסר הסמכות מצביעה על בעיה מהותית ברקע. אם הם היו מתירים זאת, אנו נוכחים לדעת שהיו קהילות שמתחילות לומר שירי ביאליק כל ט' באב. כבר כיום לא ממש ברור הקו בין קונסרבטיבים לבין אורתודוקסים-מודרניים, אם הוא בכלל קיים, אבל דומני כי צעדים כאלו רק יטשטשו אותו עוד יותר. ושוב, ברצוני להדגיש שאין כוונתי לחשש טכני שמא נהיה רפורמים, בבחינת גזירה אטו שינויים בעייתיים. כוונתי כאן לבעיה מהותית מחמת עצמה: הרפורמים טועים בגישתם זו, שכן לשיטתם הכל יבגובה עיניים'.

ו. ה'התחברות'

וכעת לנקודה האחרונה, שהיא כללית יותר. הרצון ל'התחברות' שרווח כל כך בציבור, בכל ההקשרים, גורם לנו לעיתים לשכוח ולהזניח יסודות חשובים במחשבת ההלכה. בניגוד לתפיסה הקונסרבטיבית, לכל הלכה, או תפילה, כמו גם צורת לימוד שנכנסה לעומק המנהג היהודי, ישנן סיבות עמוקות, מעבר למה שנראה לעיניים. אם נתרגל ללכת אחרי הרצון 'להתחבר', ואחרי קריטריוני רלוונטיות, נמצא עצמנו מורידים את כל העומקים התורניים לגובה העיניים (או הלב) שלנו, במקום דרישה בלתי מתפשרת להעלות את האופק שלנו לגובה (או עומק) תורני גבוה יותר. הרצון 'להתחבר' נובע מפער בין התורה וההלכה לבין העולם שלנו. זהו ביטוי למצוקה אמיתית וכואבת, שטוב שהיא עולה על פני השטח, וייתכן שהיא גם מצביעה על גדלות מסויימת של הדור. על אף כל זאת, אין מקום לניסיונות לפתור אותה על ידי הורדת התורה ל'גובה העיניים' שלנו (ומטה), במקום זאת יש לנסות ולהעלות את עולם המושגים שלנו לגבהים תורניים נישאים יותר. דיון זה נוגע למישורים רבים נוספים, ואין כאן מקומו.

סוף דבר

כאמור, דומני כי במישור הפרטי אין כל מניעה לומר קינות פרטיות. אולם לענ"ד אין מקום לתוספות קאנוניות בצורה של תקנה מחייבת (אלא אם כן יימצא גדול בתורה

שיחבר קינה כזו, ימצא לנכון לתקן חובה לומר אותה, ויהיה בעל סמכות מוסכמת לעשות כן). אין ספק שקינות של ביאליק, על אף היותן חרוזות כהלכה, מרגשות ומרשימות, לא מומלצות גם במישור הפרטי (בקומה השנייה).

